

namenjeno posebno poglavje. Pri vsaki hiši je najprej njen zunanji opis, čemur sledi opis oziroma izvor njihovih stanovalcev. Kot pojasnjuje kataster, imajo nekatere hiše poleg nekaterih trških oziroma mestnih značilnosti delavsko obrtniški značaj, saj gre za večstanovanjske objekte, kakršnih v klasičnih kmečkih okoljih ne poznamo. Vse to postavlja hiše v Kamni Gorici v posebno kategorijo ljudske arhitekture, ki jo je treba zaradi enkratnosti in likovne ambicioznosti obravnavati kot najdragocenejši del slovenske dediščine, ki se veže na oblike in načine delavskega življenja v preteklosti.

Naslednje, več kot sto strani obsežno poglavje je avtor namenil rodbinskim drevesom za vsako obravnavano hišo. Uporabnik tako na hiter in precej enostaven način pride do zelenih genealoških informacij. Čeprav gre v veliki meri za nizanje podatkov in čeprav je na podeželju bolj ali manj vse statično, imamo ob branju dela vendarle občutek, da se je v kraju ves čas nekaj dogajalo. Podobno kot že znane knjige hiš za Ljubljano in denimo Novo mesto, je tudi Kapusovo delo tipičen primer knjige, kjer kraj spoznavamo skozi zgodovino rodbin hišnih lastnikov.

Bralcem, neveščim latinskih in nemških izrazov, so na koncu na voljo različni seznam, ki olajšajo branje in razumevanje besedila, delo pa napravijo še bolj uporabno in zanimivo. Prijaznost do uporabnikov odraža poleg sistematičnosti še široka paleta slikovnega gradiva, to je (originalnih) fotografij družin, hiš in dokumentov, ki so bili pri pisanju knjige temeljni vir informacij.

Obsežna znanstvena monografija je rezultat šestletnega raziskovalnega dela v različnih arhivih v Ljubljani, Mariboru, Radovljici, Kamni Gorici in

Trstu. V knjigo takega formata je vložena neizmerena Kapusova potrpežljivost, temeljitost, predvsem pa vztrajnost in želja po poglobljenem vedenju osebne in krajeve preteklosti. Ob branju dela je namreč poleg odličnega občutka za estetiko in redoljubnosti čutiti avtorjevo ljubezen do krajeve zgodovine in prebivalcev.

Širok prikaz kraja skozi zgodovino hiš kaže na imenitnost in pomembnost kraja za širši slovenski prostor. Ljudje so zelo navezani na ta kraj, saj je denimo prejemnik plemiškega predikata Pichelstein tega prevzel kar po kraju. Jezuitski misijonar Marko Anton Kapus, rudarski podsodnik Janez Kapus Pichlstein, mati Žige Zoisa, Kugyev ded Ivan Vesel Koseski, eden od ljubljanskih županov Ambrož Kapus, pesnik in politik Anton Toman ter slikar Matvez Toman je le nekaj imen, ki pričajo o vpetosti tega majhnega kraja v širši geografski kontekst.

Ker monografija temelji na preučevanju obsežnega arhivskega gradiva, ima zagotovo vrednost tudi znotraj zgodovinske stroke in lahko služi kot izhodišče za nadaljnja zgodovinska raziskovanja. Ob tem gre zapisati, da avtor ni zgodovinar, kot bi glede na vse zapisano morda pričakovali, ampak pravnik. Brskanje po arhivskem gradivu in branje starih besedil zahteva posebne, običajno v času študija pridobljene veščine. Mitja Kapus jih je kot nezgodovinar moral usvojiti z dodatnim izobraževanjem, kar je samo še en pokazatelj njegove želje po raziskovanju in osebnega zanimanja za zgodovino domačega kraja.

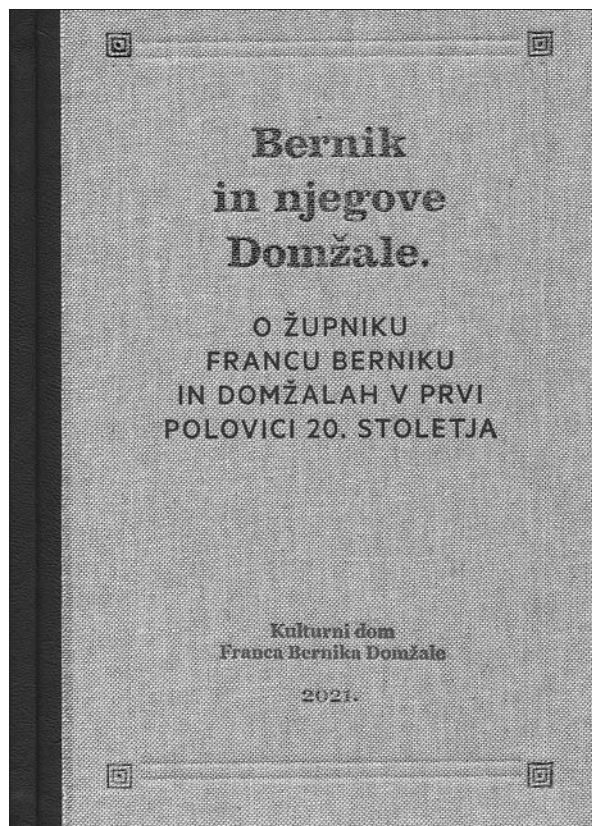
V samozaložbi izdana znanstvena monografija *Hiše v Kamni Gorici, njihovi lastniki in prebivalci* ni torej le odraz avtorjevega osebnega odnosa do kraja, ampak je tudi kakovosten prispevek na področju lokalne zgodovine za ves slovenski prostor.

Mojca Peternel

Bernik in njegove Domžale: o župniku Francu Berniku in Domžalah v prvi polovici 20. stoletja. Domžale: Kulturni dom Franca Bernika Domžale, 2021, 559 strani.

Kulturni dom Franca Bernika Domžale je v letih 2020 in 2021 izvedel svoj najobsežnejši in najzahtevnejši založniški projekt. Uredniški odbor, ki ga je vodila njegova direktorica Cveta Zalokar, je izdal v treh knjigah ponatisa *Zgodovine fare Domžale* Franca Bernika iz let 1923 in 1939, v tretji knjigi njegovo delo *Z nekdanje Goričice* iz leta 1925 in natis fragmenta *Zgodovine fare Domžale III* iz leta 1948, ki ga v rokopisu hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani (NSAL). Tako je udeležanil prizadevanja, da omogoči dostopnost Bernikovih del, v katerih so pomembni

podatki za čas od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne, nekaj pa tudi za starejša obdobja.

Pri prvih treh knjigah, ki obsegajo 639 strani, je poskrbel tudi za spremne besede s pojasnili o vsebinskih značilnostih in pomenu posameznih del. S četrto knjigo pa si je zadal zahtevno raziskovalno nalogo, da s pritegnitvijo številnih avtorjev osvetli Bernikovo življenje in delovanje, ki je bilo od njegovega prihoda v Domžale leta 1903 do smrti leta 1948 neločljivo povezano z njimi na pastoralnem, družbeno-političnem, gospodarsko-socialnem in prosvetno-kulturnem področju. Uredniški odbor je strokovne priprave monografije zaupal arhivskemu svetovalcu v NSAL mag. Blažu Otrinu in višji kustosinji v Kulturnem domu Franca Bernika Katarini Rus Krušelj, ki sta prevzela zahtevno nalogo vsebinskega usmerjanja in usklajevanja v prizadevanjih, da bi avtorji v svojih razpravah in člankih osebno Franca Bernika in njegovo delovanje v čim večji meri osvetlili z novo dokumentacijo ter tako obogatili zgodovino Domžal. Te naloge se je lotilo 16 avtorjev starejše in mlajše generacije, nekaj že uveljavljenih raziskovalcev domžalske krajeve zgodovine in strokovnjakov za posamezna vprašanja, ki so smotrno izbrane teme prikazali v dvajsetih poglavjih. Monografija obsega 560 strani in je ena najbolj celovitih in obsežnih raziskav zgodovine Domžal v prvi polovici 20. stoletja.

Blaž Otrin je v treh razpravah osvetlil Bernikov rod, začetke njegovega duhovniškega delovanja, njegova velika prizadevanja za ustanovitev domžalske

župnije leta 1908 in za njeno uveljavitev kot ene »najodličnejših« v ljubljanski škofiji. Poudarimo naj, da je bila pred razglasitvijo Domžal za trg leta 1925 prav ustanovitev fare prvo visoko priznanje za njihov velik napredek v drugi polovici 19. stoletja. Avtor je predstavil tudi zadnje obdobje Bernikovega pastoralnega dela v težkih razmerah druge svetovne vojne in po njej ter žalno slovesnost ob njegovi smrti leta 1948. Matjaž Brojan je zapisal spomine pranečakinje Vide Bajželj na Franca Bernika in z njimi osvetlil tudi značilnosti njegovega značaja.

Avtor te ocene je v svoji razpravi poudaril, da je Franc Bernik s tremi knjigami prvi osvetlil zgodovinsko podobo Domžal in oblikoval tudi temelje za nadaljnje raziskovanje njihovega vsestranskega napredka od sredine 19. stoletja po velikem razmahu slamninarske industrije, ki se je uveljavila tudi na evropskem trgu. Po vsebinski analizi je ugotovil, da v farni kroniki nista le cerkvena, temveč v pretežni meri upravno-politična, gospodarsko-socialna in prosvetno-kulturna zgodovina Domžal v prvi polovici 20. stoletja, napisana predvsem po arhivskih virih. Bernik pa se ni uveljavil le kot začetnik domžalskega krajevnega zgodovinopisja, temveč tudi kot uspešen pisatelj nabožnih knjig. Anton Štrukelj je analiziral »dragoceno vsebinsko in duhovno bogastvo« petih Bernikovih nabožnih knjig ter v razpravi poudaril njihovo veliko odmevnost in pohvalne ocene. Mihael Kozjek je prvi podrobneje opisal plodno Bernikovo delovanje tudi na glasbenem področju: uveljavil se je s članki v *Cerkvenem glasbeniku*, kot skladatelj cerkvenih zborovskih pesmi pa je bil dejaven zlasti do prihoda v Domžale. Kot beneficiat in kot prvi domžalski župnik je svoje glasbeno znanje pokazal kot zborovodja pevskih zborov in režiser predstav v okviru Katoliškega izobraževalnega in podpornega društva, ki ga je leta 1904 preoblikoval, ter pri organizaciji glasbenih dogodkov v cerkvi, v kateri je poskrbel tudi za nove orgle.

Matjaž Brojan je prikazal razmah dramske dejavnosti v Domžalah v obdobju 1904–1933 z navedbo 98 predstav, med katerimi je večino režiral Bernik. Po oblastnem razpustu Katoliškega izobraževalnega in podpornega društva leta 1933 je prenehal z dramsko dejavnostjo. Pomembna prelomnica v kulturnem življenju v Domžalah je bila izgradnja Društvenega doma leta 1910, ki je bil po oceni Janeza Evangelista Kreka »pušcl« med slovenskimi društvenimi domovi. Cveta Zalokar je v razpravi 110 let Društvenega doma Domžale poudarila velike Bernikove zasluge za to pomembno domžalsko kulturno pridobitev. S številnimi podatki je osvetlila bogato kulturno, izobraževalno in drugo dejavnost v njem do okupacije leta 1941 ter spremembe njegove vloge po drugi svetovni vojni do leta 1998. Tedaj je Občina Domžale izročila Kulturni dom Franca Bernika dvema uporabnikoma, kulturnemu zavodu za prireditvene dejavnosti in Glasbeni šoli za izobraževalne dejavnosti, ki jo je

v njem izvajala že od leta 1950. Leta 1998 so bila končana velika obnovitvena dela, ki so potekala skoraj desetletje. Njegovo zahtevno gradbeno obnovo, ki je terjala velika finančna sredstva, ter delovanje gradbenih odborov je podrobno opisal Matjaž Karlovšek.

Bernik pa ni bil zaslužen le za razvoj Domžal v pomembno kulturno središče, temveč je prispeval tehten delež za njihov razvoj na številnih drugih področjih. Katarina Rus Krušelj je prikazala pomembno Bernikovo vlogo v gospodarstvu, posebej zadrugištvu, ter pri strokovnem-sindikalnem organiziranju slavnikaškega delavstva v njegovih prizadevanjih za izboljšanje gmotnih in delovnih razmer. Nekateri mezdni boji s tirolskimi podjetniki so se zaostriili v stavke. Po prihodu v Domžale je Bernik prevzel vodenje Hranilnice in posojilnice ter poskrbel, da je kot prvi domžalski denarni zavod uspešno izvajala svoje naloge tudi pri pomembnih naložbah v občini. S tremi zadrugišnimi organizacijami, Strojno zadrugo ter Kitariskim in Konzumnim društvom, si je Bernik prizadeval za izboljšanje gospodarskih in socialnih razmer v Domžalah. Vilma Vrtačnik Merčun je posebej opisala Bernikovo uspešno vodenje Kitarškega društva (1908–1926) in poudarila, da je ta zadruga kljub številnim težavam »vsekakor upravičila svoj namen«.

Jan Bernot je prikazal pomembno Bernikovo vlogo tudi pri osnovanju in preosnovanju ustanov na področju šolstva, zdravstva in sociale. Kot občinski odbornik in član šolskega sveta je bil zaslužen za povišanje domžalske osnovne šole v štirirazrednico. Bernik je bil tudi pobudnik za ureditev zdravstvene službe za Domžale in sosednje občine, za katere je bilo leta 1911 ustanovljeno zdravstveno okrožje s stalnim zdravnikom. Nato je bil dejaven član zdravstvenega zastopa. Po teh dosežkih pred prvo svetovno vojno sta po Bernikovih dolgotrajnih prizadevanjih leta 1929 začela delovati še Dobrodelni dom za onemogle in Otroški dom z vrtcem in zavetiščem. Tako je rešil problem, ki je bil za industrijske Domžale velikega socialnega pomena.

Z razmahom slavnikaške industrije v Domžalah so povezane tudi velike demografske spremembe. V Bernikovi delih so podrobni podatki o potrojitvi prebivalstva v Domžalah in spremembah v njegovi narodnostni sestavi. Raziskovalka migracij slavnikaških delavk Saša Roškar je opisala njihovo zaposlovanje v evropskih podružnicah domžalskih tirolskih podjetij in ZDA. Množično izseljevanje domžalskega slavnikaškega delavstva konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja ter njihovo zaposlovanje v slavnikaških tovarnah v ZDA je z novimi podatki osvetlil Matjaž Brojan, posebej z vidika tesnih stikov župnika Franca Bernika s skoraj 400 domžalskimi izseljenci. Avtorja sta dopolnila podatke o problematiki izseljevanja slavnikaškega delavstva v Bernikovih farnih zgodovinah.

Na prelomu 19. in 20. stoletja je prišlo v Domžale okoli 300 nemških priseljencev iz Tirolske in Sude-

tov, ki so se zaposlili v slavnikaški industriji. Problematiko močne nemške manjšine je prva vsestransko obširnejše osvetlila Ana Vrtovec Beno. Opisala je mednacionalne in socialne spopade, med katerimi so nekateri odmevali tudi v osrednjem časopisu. Zanimiva je tudi predstavitev zapuščine nemških priseljencev v domžalskem kulturnem prostoru in njihove usode med vojnami. Posebej podrobno je prikazala Bernikova prizadevanja za prijazno sobivanje med slovenskimi in nemškimi farani.

Doslej manj znano tudi v slovenskem okviru odmevno politično dejavnost Franca Bernika je prvi celovito osvetlil Jan Bernot. S svojo razpravo je pomembno izpopolnil podobo političnih razmer v Domžalah od Bernikove izvolitve za odbornika leta 1905, zlasti pa v času razpadanja Habsburške monarhije in nastajanja jugoslovanske države. Tedaj je imel kot član izvršnega odbora Slovenske ljudske stranke (SLS) pomembno vlogo v katoliškem političnem taboru. Toda njegova opredelitev v strankinem razkolu za tabor starinov dr. Ivana Šušteršiča proti struji mladinov z dr. Janezom Evangelistom Krekom in dr. Antonom Korošcem je leta 1919 pomenila konec njegove vloge političnega akterja na slovenski in tudi domžalski občinski ravni. Bernot je posebej podrobno opisal obdobje Bernikovega političnega vzpona in padca (1916–1919). Kot odbornik se ni udeležil seje domžalskega občinskega odbora v podporo majniški deklaraciji. Zapletel se je v konflikte s prevladujočimi privrženci Koroščeve jugoslovanske usmeritve. O teh političnih spopadih so podatki v domžalskem župnijskem arhivu v NŠAL, Bernik pa o njih ni pisal v *Zgodovini fare Domžale*. Ob nastanku jugoslovanske države oktobra 1918 je bil Bernik politično osamljen, pol leta kasneje pa je bil tudi razrešen kot občinski odbornik. Nadaljnje politično dogajanje v Domžalah do leta 1941 je spremljal predvsem kot opazovalec. Bernotova razprava Politični profil Franca Bernika ni le tehtni prispevek h krajevni zgodovini, temveč tudi k zgodovini prelomnih dogodkov na slovenski poti iz Habsburške monarhije v jugoslovansko državo.

Med prvo svetovno vojno v času viška politične dejavnosti je Bernik opravljal tudi funkcijo vojnega kurata. Skrbel je za ranjence in vojake, ki so bili nastanjeni v Domžalah, prav tako pa tudi za begunce z Goriškega. Za to požrtvovalno dejavnost je bil tudi odlikovan. Katarina Rus Krušelj je s svojo razpravo še dopolnila podobo težkih razmer v Domžalah med vojno, ki jo je prvi opisal Bernik v *Zgodovini fare Domžale* leta 1923 in se z njo poklonil vojnim žrtvam med domžalskimi farani.

Sodelavki Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območne enote Kranj, Maja Avguštin in Judita Lux sta monografijo obogatili z razpravo o umetnostni podobi domžalske župnijske cerkve ter o protiturskem taboru na Goričici in zadnjih arheoloških izkopavanjih leta 2017 ob preureditvi ploščadi pri cerkvi. Dragocen je tudi prispevek Matjaža Špo-

rarja o osvetlitvi Bernikovega časa s fotografsko zapuščino Petra Nagliča iz Šmarce.

Monografija je bogato ilustrirana z nad 250 fotografijami iz številnih ustanov in zasebnih arhivov domžalskih zbiralcev, med katerimi so številne prvič objavljene. Iz opomb oziroma navedb virov in literature, ki so jih avtorji oblikovali po navodilih, veljavnih za sodelavce *Kronike*, se vidi, da so uporabljali gradivo iz NŠAL, Arhiva Republike Slovenije, Žgodovinskega arhiva Ljubljana in privatnih zbirk Matjaža Brojana in Ludvika Kovača, ter časopisje in objavljene vire, prav tako pa relevantno literaturo. Zlasti veliko podatkov so povzeli iz župnijskega arhiva Domžale v NŠAL, največ iz obsežnih rokopisnih kronik Župnije Domžale, ki jih je za obdobje 1904–1941 pisal župnik Bernik.

Župniku Francu Berniku je kot enemu najbolj delovnih duhovnikov ljubljanska škofija leta 1916 podelila častni naziv duhovnega svetnika, za velike zasluge je leta 1929 postal tudi prvi častni občan trga Domžale. Posebej velika počastitev njegovega dolgoletnega in bogatega delovanja v Domžalah pa je monografija *Bernik in njegove Domžale*, ki je rezultat skupnih prizadevanj vseh sodelavcev Kulturnega doma Franca Bernika in uredniškega odbora, ustvarjalnega sodelovanja z Župnijo Domžale, finančne podpore Občine Domžale, velikih raziskovalnih prizadevanj avtorjev ter vseh, ki so skrbeli za njeno oblikovno in jezikovno pripravo. Monografija je doslej najobsežnejša raziskava zgodovine Domžal v prvi polovici 20. stoletja. Avtorji so s svojimi novimi izsledki za to obdobje pomembno dopolnili dve temeljni deli o zgodovini Domžal, knjigi Staneta Stražarja *Domžale: mesto pod Goričico* iz leta 1999 in *100 let župnije Domžale* (ur. Blaž Otrin) iz leta 2008. Celotna edicija štirih knjig je dragocen prispevek k obogatitvi krajevnega zgodovinopisja Domžal.

Miroslav Stiplovec

Emilijan Cevc, umetnostni zgodovinar in pisatelj (ur. Milček Komelj). Ljubljana: Slovenska matica, 2021, 164 strani (Odstiranje, 3).

Ob stoletnici rojstva Emilijana Cevca sta se ga Slovenska matica in Slovenska akademija znanosti in umetnosti spomnili s simpozijem, na katerem je sodelovalo sedem razpravljavcev. Čeprav je bilo o življenju Emilijana Cevca, o njegovem literarnem delu in predvsem o njegovem strokovnem delu na področju umetnostne zgodovine že veliko povedanega in ocenjenega, so referenti tega simpozija dodatno osvetlili nekatere njegove znanstvene in literarne dosežke.

Predsednik SAZU Peter Štih je na kratko spomnil na Cevčeve povezave s SAZU-jem, katerega član je bil skoraj četrto stoletje. Predsednik Slovenske matice Aleš Gabrič pa je poudaril, da je bil Cevc dolgoletni član upravnega odbora ter knjižnega in zgodovinskega odseka. Veliko je prispeval k pestrosti njenega založniškega programa. Nekatere pomembne knjige s področja umetnostne zgodovine je objavil prav pri Slovenski matici.

Sledil je nagovor moderatorja simpozija Milčka Komelja, ki je med drugim poudaril, da bo spričo mnogovrstne razsežnosti Cevčeve dejavnosti raznovrsten tudi Cevčev simpozij. Cevca je predstavil kot kompleksno umetnostnozgodovinsko osebnost. Kot učenec Franceta Stelèta se je posvetil odkrivanju in razlaganju naših umetnostnih spomenikov srednjeveškega obdobja. Zelo je cenil tudi rokodelske podobarje in ljudske ustvarjalce, v katerih je iskal prvinski ustvarjalni izraz. Vse življenje je ostal velik ljubitelj jaslic, ki jih je tudi sam zasnoval in dopolnjeval. Ker sem z njim sodeloval v upravnem odboru Slovenske matice in občudoval njegove raziskave srednjeveških fresk po naših cerkvicah, sem ga prosil, če mu lahko pokažem svoje jaslice, ki sem jih podedoval od babice. Gre za devet lesenih barvno polihromiranih figuric, starih okrog 150 let. Z velikim veseljem se jih je ogledal in ugotovil, da so rezbarsko delo jasličarjev na Tirolskem.